

makaleler / articles

Mihnet Dönemi Sûfiliğinde Sarımsa Amaçlı Yazıcılığı: XVII. Yüzyıl Osmanlısında
İki Süfî Üç Eser / Defensive Authorship of the Books on Islamic Creed by the Sufis in
the Period of Mihna: Two Sufi Works of the Seventeenth Century Ottomans

Ali ÇOBAN

Minhâcî'l-fukarâ'nın Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme
A Review on the Sources of Minhaj al-Fuqara

M. Nedim TAN

Kadıriyye'nin Şehrîzor Bölgesinde Yayılışı
The Spread of Qadiriyya Order in the Region of Shahrîzor
Abdulcebbar KAVAK

Tîre Şazelî Dergâhı
Shadhîlî Dervîsh Lodge in Tîre
Ahmet Murat ÖZEL

40 TL

36
2015/2

tasavvuf

ISSN 1302-3543

tasavvuf
İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Yıl :16
Sayı: 36
2015

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

İstanbul 2015

tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Yıl: 16 [Temmuz-Aralık 2015] Sayı: 36

ISSN 1302-3543

Bu dergi uluslararası ve ulusal veri indeksleri tarafından taranmaktadır
tasavvuf hakemli bir dergidir / tasavvuf is a refereed journal

İmtiyaz Sahibi/Publisher Aziz Mahmud Hüdâî Vakfı İktisadi İşletmesi adına Dr. Adem Ergül Editör/Editor Prof. Dr. Süleyman Derin Yrd. Doç. Dr. Ali Namlı Yayın Kurulu/Editorial Board Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz Prof. Dr. Mustafa Kara Prof. Dr. Mustafa Tahralı Prof. Dr. Necdet Tosun Prof. Dr. Sâfi Arpaguş Yrd. Doç. Dr. Ali Namlı Yrd. Doç. Dr. M. Nedim Tan Arş. Gör. Dr. Ercan Alkan S. Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor Yusuf Ünal Grafik Tasarım/Graphic Design Süleyman Serin Kapaktaki Hat/Cover Calligraphy Yâ Hazreti Mahmûd Hüdâî Yesârîzâde Mustafa İzzet İletişim Bilgileri/Contact Information Küçük Çamlıca Mah. Çilehane yolu Cad. No: 12 Üsküdar-İSTANBUL Telefon/Telephone +90 (216) 428 39 60 +90 (555) 405 34 35 Faks/Fax +90 (216) 327 75 83 e-posta/e-mail bilgi@tasavvufdergisi.net web sayfası/web page www.tasavvufdergisi.net Baskı-Cilt/Printing House Erkam Matbaası İkitelli Org. San. Sit. Turgut Özal Cad. No: 117/4 İkitelli – İstanbul Tel: 0 212 671 07 00	Danışma Kurulu/Advisory Board Prof. Dr. Arif Naushahi Prof. Dr. Arthur F. Buehler Prof. Dr. Dilaver Güler Prof. Dr. Hamid Algar Prof. Dr. Himmet Konur Prof. Dr. İlhan Kutluer Prof. Dr. Kadir Özköse Prof. Dr. M. Erol Kılıç Prof. Dr. Mustafa Aşkar Prof. Dr. Mustafa Çiçekler Prof. Dr. Mustafa Uzun Prof. Dr. Ramazan Muslu Prof. Dr. Reşat Öngören Prof. Dr. S. Hayri Bolay Prof. Dr. Süleyman Uludağ Yrd. Doç. Dr. Veysel Akkaya Sayı Hakemleri/Referees on This Issue Prof. Dr. Dilaver Güler Prof. Dr. Kadir Özköse Doç. Dr. Ahmet Karataş Doç. Dr. İbrahim Baz Doç. Dr. Meliha Sarıkaya Doç. Dr. Semih Ceyhan Yrd. Doç. Dr. Muammer Cengiz Yrd. Doç. Dr. Muhammet Coşkun Yrd. Doç. Dr. Mustafa Salim Güven Arş. Gör. Dr. Hayrettin Nebi Güdekli
---	--

Yazıların ilmî ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergimizde yayımlanan yazılar, elektronik veya yazılı bir ortama izinsiz olarak aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Yurt İçi Abonelik: 100 TL | Yurt Dışı Abonelik: 50 Euro | Kurumsal: 200 TL

Kırgızistan Tarih ve Kültüründe Tasavvuf

Necdet TOSUN*

Giriş

“Kırgız” kelimesinin “Kırk kız” ifâdesinden geldiği şeklindeki rivâyet, Kırgızlar’ın kültür ve tarihinde tasavvufun yerine işâret etmektedir. Efsânevî bir rivâyete göre meşhur sûfî Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/921) idam edildikten sonra yakılmış, külleri nehre dökülmüş, bu nehirde yıkanan kırk tane kız o küllerden hâmile kalmış ve doğan çocuklardan Kırgızlar türemiştir.¹ Bu rivâyet bir efsâneden öteye geçemese bile Kırgız kültürünün tasavvufa yakınlığına bir örnek sayılabilir. Hallâc-ı Mansûr’un 291/903 senesinden sonra İslâmiyet’i tebliğ etmek için Doğu Türkistan’a gittiği bilindiğine göre,² onun bu seyahatleri döneminde Kırgızlarla karşılaşmış olması muhtemeldir.

Kırgız tarih ve kültürünün en önemli ürünlerinden biri olan Manas Destanı’nda “Çilten” kelimesi ile tasavvuf kültüründeki gayb erenlerinden “kırklar” ifâde edilmiş,³ “Bâbedin” ismi ile de Bahâeddin Nakşbend’in ismi anılmıştır.⁴

Kırgızlar’da Yesevîliğin izleri de görülür. Yesevîlik kültürünü Kırgızlar’a taşıyan ilk kişinin Ahmed Yesevî’nin müridlerinden Hakîm Ata lakaplı Süleyman Bakırgânî (ö. 582/1186) olduğu söylenir.⁵ Kırgız âlimleri *Dîvân-ı Hikmet*’i ve Hakîm Ata’nın şiirlerini de ihtivâ eden *Bakırgan Kitabı*’nı ço-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (ntosun@hotmail.com)

1 Husain Karasaev, *Kamus Naama*, Bişkek 1996, s. 754; Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, Ankara 1999, s. 54.

2 L. Massignon, Hallâc-ı Mansûr”, *İA*, V/1, 168.

3 Bk. *Manas Destanı* (der. Wilhelm Radloff, haz. Emine Gürsoy Naskali), Ankara 1995, s. 19 (satır: 130). Çiltlen kelimesindeki “çil”, Farsça 40 anlamına gelen “çihil” kelimesinin başka bir versiyonu, “ten” de insan demektir.

4 Bk. *Manas Destanı*, s. 172 (satır: 978).

5 Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1981, s. 56; a.mlf, “Ahmed Yesevî”, *İA*, I, 211.

cuklara okumuşlardır.⁶ Âhiret'te Mîzân başında ve Sırât Köprüsü'nde Ahmed Yesevî'nin Kırgızlar'a yardım edeceği şeklindeki halk inancı da Yesevîliğin Kırgızlar üzerindeki tesirini göstermektedir.⁷

Kırgız Tarihinde Etkili Olmuş Bazı Mutasavvıflar

1. Emîrzâde Tâhir

Hoca Ahmed Yesevî'nin akrabâlarından bir şeyh olan Şâh Abdurrahîm hicrî 562'de (1167) hacdan (muhtemelen Karaasman'daki dergâhına) geldikten sonra oğullarından Emîrzâde Tâhir'i dergah kurup fakir fukarâyı doyurma ve halkı irşâd etme göreviyle Özkend'e (Özgen) göndermiştir. Şâh Abdurrahîm 571 (1175) senesinde vefat etmiş olup Sadr Baba diye anılmaktadır. Özkend'e gelip hankah kuran oğlu Emîrzâde Tâhir, burada halkı irşâd ile meşgul oldu. Emîrzâde Tâhir'in dört oğlu vardı: Şâh Mansûr (lakabı Sadras Mirza), Şâh Nâsır (Nariras Mirza), Rahmânberdi Şâh (Dugalat Mirza), Mutahhar Şâh (Arlat Mirza). İlk iki oğlunu Kaşgar'a gönderdi. Son iki oğlu yanında kalmıştı. Yarnevken (Yartukend) halkı gelip orada idâreci olan akrabası (ağabeyi) Mirza Abdülkakhâr'ın vefat ettiğini haber verdiler. Emîrzâde Tâhir de dergâhtaki yerine oğlu Şâh Mutahhar'ı bırakıp diğer oğlu Şâh Rahmanberdi ile yola çıktı. Mirza Abdülkakhâr'ı defnettiler, tekrar Özkend'e gelirken h. 583 (1187) senesinde 70 yaşında iken vefat eden Emîrzâde Tâhir'in kabri Kâşgar'da olup halk arasında Irâkî Pâdişâh diye anılır.

Özkend'deki hankâhta şeyh olarak kalan oğlu Şâh Mutahhar (lakabı Arlat Mirza) 30 yıl halkı irşad ile meşgul oldu. Aynı zamanda bölgenin idârecisi idi. 613 (1216) yılında 55 yaşındayken vefat etti. Mezarı, dergâhının doğu tarafında olup Sultan Bek Ata diye anılır. İki oğlundan Şâh Abdülkâdir'i (lakabı Yonan Bek) kendi yerine halef olarak bıraktı. Diğer oğlu Abdülfettâh'ı (lakabı Mirza Şah) Ahsîkent'e gönderdi.⁸

2. Burhâneddin Kılıç

Hayatı hakkında farklı rivâyetler bulunmakla birlikte hicrî VII. (XIII.) asırda Orta Asya'nın Özgen (Özkend, Özcend) şehrinde yaşadığı anlaşılan

⁶ Karasaev, *Kamus Naama*, s. 150, 429.

⁷ Karasaev, *Kamus Naama*, s. 429; Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, s. 56.

⁸ Devin DeWeese (vd.), *İslamizatsiya i Sakralnie Rodoslovnie v Tsentralnoy Azii (Islamization and Sacred Lineages in Central Asia)*, Almatı: Dayk Press, 2008, II, 174-175.

Burhâneddin Kılıç hakkındaki en güvenilir bilgiler Cemâl Karşî'nin VIII. (XIV.) asrın başlarında kaleme aldığı *el-Mülhakât bi's-surâh* isimli Arapça eserinde bulunmaktadır. Karşî, bu eserde Burhâneddin Kılıç'ın bir müridinden onun hakkında dinlediklerini aktarmıştır. Bu rivâyetlerden Kılıç'ın VII. Asırda Özgen'de ders okutan bir âlim ve celâlli bir sûfi olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Muhammed Sâdık Kâşgarî'nin kaleme aldığı *Tezkire-i Azizân*'da ise Özgen'de idâreci olan Sultan İlig (İlek) Mazi'nin torunu olduğu, bir süre bu şehirde idarecilik yaptığı, sonra bu görevi terk edip Hocend'deki Şeyh Maslahat Hocendî'ye intisap ederek tasavvufi eğitim aldığı ve Özgen'e dönerek halkı irşad ettiği söylenir.¹⁰ Seyfeddin Ahsikendî'nin *Mecmûu't-tevârih* isimli eserinde Burhâneddin Kılıç'ın önceleri Üveysî bir şeyh olduğu, VIII. (XIV.) asrın sonlarında Şirkent'te yaşayan Mevlânâ A'zam lakaplı Seyyid Mîr Celîl adındaki Aşkîyye tarikatı şeyhine bağlandığı söylenmekteyse de, bu bilgi ihtiyatla karşılanmalıdır.¹¹ Öte yandan *Marta'us-sâlihîn ve zâdü's-sâlikîn* isimli tasavvufi ahlâka dâir Farsça bir eserde müellifin isminin Burhâneddin Kılıç, tam isminin ise Ebû Mansûr Osmân b. Muhammed Özcendî olduğu kaydedilmiştir. Burhâneddin Kılıç'ın bu eseri Tahran'da 2004 yılında yayınlanmıştır.¹² Bazı yeni araştırmalarda Burhâneddin Kılıç'ın, meşhur Hanefî fıkıh kitabı *el-Hidâye*'nin yazarı Burhâneddin (Ali b. Ebû Bekr) Mergînânî (ö. 593/1197) ile aynı kişi olduğu iddia edilmiş ise de¹³ bu iddia eski kaynaklarla desteklenmediği için temelsizdir. Orta Asya'nın muhtelif şehirlerinde Burhâneddin Kılıç'a nisbet edilen kabirler bulunmaktaysa da gerçek kabrinin bugün Kırgızistan sınırları içinde bulunan Özgen'de olduğu kabul edilmektedir.¹⁴

9 Cemâl el-Karşî, *el-Mülhakât bi's-surâh: İstoriya Kazahstana v Persidskih İstoçnikah- I*, (nşr. Ş.H. Vahidov- B.B. Aminov), Almatı: Dayk Press, 2005, s. 202-204 (metin).

10 Muhammed Sâdık Kâşgarî, *Tezkire-i Azizân: Kazakistan Tarihi Turalı Türki Derektemeleri- IV* (nşr. A.Ş. Nurmanova), Almatı 2006, s. 57-60, 619-622; *Menâkıb-ı Şeyh Maslahatüddin Hocendî* (Anonim), İslamabad, Gencbahş Ktp., nr. 5703, vr. 85-89.

11 Seyfeddin b. Şâh Abbâs Ahsikendî, *Sobranie İstoriy: Macmû at-tavârih* (nşr. A.T. Tagircanov), Leningrad 1960, s. 111-112.

12 Bir nüshası Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1709'da kayıtlı olan bu eser Necib Mâyil Herevî tarafından diğer bazı eserlerle birlikte yayınlanmıştır. Bk. Necib Mâyil Herevî, *În Berghâ-yı Pîr*, Tahran: Neşr-i Ney, 1383 hş./2004, s. 9-25 (mukaddime), 26-272 (metin).

13 Stephen F. Dale, *The Garden of the Eight Paradises: Bâbur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483-1530)*, Leiden: Brill, 2004, s. 169, 172.

14 S. N. Abaşin, "Burhaniddin Kılıç", *İslam na Territorii Bivşey Rossiyskoy İmperii*, Moskova: Vostochnaya Literatura, 2001, fasikül: 3, s. 30.

3. Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî Oşî

Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî Oşî 569 (1174) veya 582 (1186) tarihinde Oş şehrinde doğmuştur. Ebû Hafs el-Oşî'den dinî eğitim aldı. Sonra Çiştîyye tarikatının pîri Muînüddin Çiştî'ye intisap etti. Şeyhi Hindistan'ın Ecmîr şehrine göç edince Kutbüddin Bahtiyâr da o bölgeye yöneldi. Şeyhinin tavsiyesi ile Delhi'de ikâmet etti ve burada 633 (1235) senesinde vefat etti. Şeyhi Muînüddin Çiştî'nin sohbetlerine dâir Farsça bir eser olan *Delilü'l-ârifîn* isimli kitabın Kutbüddin Bahtiyâr Oşî tarafından yazıldığı kabul edilmiş ve eser neşredilmiştir (Leknev: Matba-ı Münşî Neval Kışor, 1890).¹⁵

4. Şemseddin Özgendi

Özkendli olan ve XV. yüzyılda yaşadığı anlaşılan bu zât Yeseviyye tarikatına bağlanmış, "Şems-i Âsî" mahlasıyla hikmet tarzı şiirler yazmıştır. Şiirlerinden bazıları *Bakırgan Kitabı* isimli mecmua içinde günümüze ulaşmıştır. Yesevî yolundaki silsilesi şöyledir: Ahmed Yesevî, Hakîm Ata, Zengî Ata, Sadr Ata, Elemîn (Âlmîn) Baba, Şeyh Ali Şeyh, Mevdûd Şeyh, Kemâl İkânî, Şeyh Aliâbâdî (Seyyid Ahmed) ve Şemseddin Özgendi. Sayram'da medfun olan İsmâîl Postindûz, Şemseddin Özgendi'nin müridlerinden biridir.¹⁶ Şemseddin Özgendi'nin şiirlerinden bazıları şunlardır:

*Hudâvendâ kıyâmet kün men-i âsî ne kılğay men,
Uşal âh u nedâmet kün men-i âsî ne kılğay men...
Elâ ey Şems-i Özkendî kamug yârângların yandı,
Günâhıdın bağışlandı men-i âsî ne kılğay men...
Yâ Rab özüng bilür-sen sendin özge kimim bar,
Bir ü barım irür-sen sendin özge kimim bar...
Şems-i âsî yanıp-men nefs hevâdın kiçip-men,
Dergâhıngge kilüp-men sendin özge kimim bar.*

5. Hoca İshâk Dehbîdî

Hoca İshak, XVI. Yüzyılda Orta Asya'da yaşamış bir Nakşbendî şeyhidir. Semerkand'dan yola çıkıp Kırgız, Kazak ve Uygur Türkleri arasında uzun

¹⁵ Enver Konukçu, "Kutbüddin Bahtiyâr", *DİA*, XXVI, 483.

¹⁶ Muhammed Kâsım b. Hüseyin Belhî, *Tezkire-i Buzurgân-ı Saryâm (Sayram Sûfîleri Hakkında Bir Risâle)*, Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Ktp, nr. 1590, vr. 323a. Bu eser yayınlanmıştır: Mir Ahmad Mirhâldâroglı, *Sayramlık Allâma Fuzalâ Buzurglar*, Çimkent 1994. Ayrıca tez yapılmıştır: Serpil Yazıcı, *Sayram Sûfîleri Hakkında Bir Risâle*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

yıllar dolaşan, İslamiyet'i ve tasavvufu yayan Hoca İshak Dehbîdî 1008 (1599) senesinde vefat etmiştir. Muhammed Avaz'ın *Ziyâü'l-kulûb* isimli Farsça ve henüz el yazması hâlinde olan eserinde Hoca İshak sâyesinde bir grup Kırgız'ın Müslüman oldukları şöyle anlatılır:

Hâce Hâşim b. Hâce Hüseyin'in şöyle dediği nakledilmiştir: Şeyhimiz Hoca İshâk Dehbîdî hazretleri Kırgızlar'ın arasında bulunduğu günlerden birinde bana şöyle buyurdu: "Kırgız Seryuk'un yanına git, benim adıma ona duâ et ve de ki: Hastalanmışsın, Efendi hazretleri hastalığını duymuş, seni soruyor ve buraya gelsin, dostlarla birlikte ona duâ edelim, inşallah sıhhate kavuşur, diyor". Ben konuyu bilmiyordum, bir grup arkadaşla Seryuk'un yanına gittik. Onu gördüm, etrafında yaklaşık 400 ev bark sâhibi insan toplanmıştı. Ortada bir yemek (veya şarap) vardı. Biz Efendi hazretlerinin duâsını ilettik. Gördük ki hastalık onu yormuş, bitkin hâlde (yatıyor). Yemeği kenara çektiler, özel toprak bir leğen getirip ortaya koydular. Her etten parça parça koparıp bu leğene attılar. Sonra erkek ve kadın hepsi ayağa kalıp bir ağaca doğru gittiler. Ben de nereye gittiklerini ve ne yaptıklarını görmek için onların peşinden gittim.

Ağacın yanına gidince ve ona tâzim ettiler. Leğeni yere koyup ağaca secde ettiler. O ağaca baktım. Gördüm ki gümüşten bir put yapıp asmışlar. Ayrıca bin kadar taştan ve odundan yontulup yapılmış putu etrafına koymuşlardı. Burası Kırgızlar'ın puthânesi idi ve gümüşten yapılmış putun adı Telbiye-i Çakır idi. O et dolu leğeni büyük putun önüne koydular ve yesin diye işaret ettiler. Sonra o leğeni ortadan kaldırdılar ve bir parça eti bu putun sol tarafına serptiler. Bir parça eti sağ tarafına, bir parçayı da havaya attılar.

Onların yaptıkları bu işlerden dolayı bana bir sıkıntı ve ürperti geldi. Nefretle o putu yere attım. Kırgızlar feryâd edip: Ey halife! Seryuk'un hatırına bunu yapmayın, dediler. Ama Efendi hazretlerinin korkusu onların gönlünde gâlip geldi ve başka hiçbir şey diyemediler. Sonra dedim ki: "Bu putları alın ve Efendi hazretlerine gidin. Bu hastayı da götürün". Kırgızlar: "Biz bütün putları götürürüz ama Telbiye-i Çakır'ı götürmeyiz" dediler. Ben bu insanlara sövüp büyük putu tekrar yere attım. Sonra erkek ve kadın bu insanları putlarla birlikte alıp Efendi hazretlerine getirdim. Olayı ona anlattım.

Efendi hazretleri Telbiye-i Çakır'a işaret edip: Bu nedir, işi nedir? diye sordu. O cemaat: "Bu bizim tanrımızdır, sizin tanrınız ne yapıyorsa, bu da

bize onu yapar” dediler. Efendi hazretleri: Sizin tanrınız bu hastayı bugün veya yarın iyileştirebilir mi? diye sordu. Onlar: Hocam! Doğru söylemek gerekirse bizim tanrımızın elinden hiçbir şey gelmez, dediler. Bunun üzerine Efendi hazretleri buyurdular ki: Eğer bizim tanrımız sizin hastanıza şifâ verirse tanrımıza iman eder misiniz? Onlar: Evet, candan kabul ettik, dediler.

Sonra Efendi hazretleri: Ey dostlar! Ben duâ edeceğim, siz de âmin deyin, buyurdular ve (sarığını çıkarıp) başını açarak mübârek yüzlerini toprağa sürdüler (secde ettiler) ve Allah Teâlâ’nın huzûruna inleyip ağlayarak duâ ettiler. Öyle inlediler ki, feleğin çatısındaki melek bile ağladı, mahlûkâtın feryâd u figânı göğe yükseldi. Efendi hazretleri (Hoca İshâk) duâ elini, o ihtiyaçsız kapıya (Allah’a) açtı. Kırgızlar da başlarını açıp yakalarını yırttılar. Yarı ölmüş gibi yere yuvarlandılar. Allah’ın lütfu ile âniden bu (baygın vaziyetteki) hasta hapsirip aksırdı, yerinden kalktı ve: Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve rasûlüh, dedi, Efendi hazretlerine bağlanıp mürid oldu. Bu insanlar da Allah’a iman edip Müslüman oldular. Sonra bütün putları kırdılar. Telbiye-i Çakır’ı da kırdılar. Onun gümüş parçalarını dostlara paylaştırdılar.¹⁷

6. Bibi Halvâî

Orta Asya’nın Özgen şehrinde doğup Doğu Türkistan’ın Yârkend şehrine göçeden ve orada vefat eden Bibi Halvâî lakaplı Ümiyye ismindeki¹⁸ bir kadın velî ile onun mürîd ve halifesi olan Süt Bibi’nin menkıbeleri Çağatay Türkçesi’nin Uygur lehçesiyle *Tezkire-i Bibi Halvâî* veya diğer adıyla *Tezkire-i Süt Bibi Pâdişâh* isimli anonim eserle günümüze ulaşmıştır. Bibi Halvâî’nin menkıbeleri *Tezkire-i Buğrâ Hânî* ya da *Tezkire-i Üveysiyye* adıyla bilinen Farsça eserin 29. faslında da bulunmaktadır.¹⁹ *Tezkire-i Bibi Halvâî* isimli eserdeki hikâyeye göre, bir seyyid âilesine mensup olup İlig

17 Muhammed Avaz, *Ziyâü’l-kulûb*, Harvard University, Houghton Library, Ms Persian 95, vr. 74b-76b.

18 “Ümiyye” kelimesi, yazma bir nüshada bu şekilde harekeli olarak yazılmıştır. Bk. Muhammed Gedâ b. Muhammed İbrâhîm, *Tezkire-i Buğrâ Hânî Tercümesi (Tezkire-i Üveysiyye Tercümesi)*, İsveç, Lund Üniversitesi Ktp., Jarring, Prov. 155, vr. 332a. Bu isim, Ümmiyye’nin hafifletilmiş şekli olabilir.

19 Anonim, *Tezkire-i Buğrâ Hânî: Tezkire-i Meşâyih-i Üveysiyye*, (haz. Muhammed Münîr Âlem), İslamabad 1998, s. 483-485 (Eserin bu baskısını hazırlayan kişi müellif ismini tesbit edememiştir. Müellifin kim olduğu konusunda bazı ihtilaflar varsa da genel kabule göre Ahmed b. Sa’deddin el-Özgenî en-Nemengânî’dir).

Mâzî'nin²⁰ torunu ya da neslinden biri olan Ümiyye namazlarını aksatan, dinî emirlere pek uymayan genç bir kızdır. Bir gün yolda giderken hâtiften bir ses duyar: Ey Ümiyye! Daha ne kadar namaz kılmadan vakit geçireceksin. Allah'tan korkmuyor, Rasûlünden utanmıyorsun ama "ben falan büyük zâtların torunuyum" diyorsun. Bu ses üzerine tevbe edip kendini ibâdete veren Ümiyye, bir süre sonra hacca gitmeye karar verir ve bir grup insanla birlikte yola çıkar. Semerkand'a geldiklerinde sahâbeden Kusem b. Abbâs'ın türbesinin bulunduğu yerde konaklar ve orada kendisine mânen bir tabak helva verilir. Hac yolculuğu esnâsında bu helvayı arkadaşlarına sürekli ikram eder, helvası bitmez. Bu sebeple kendisine Bibi Halvâî yani "helvacı hanım" lakabı takılır. Mekke ve Medîne'de hac ve ziyareti tamamladıktan sonra önce kendi şehri olan Özgên'e gelir. İlig Mâzî'nin türbesini ziyaret eder. Rüyasında bir kişinin kendisine: "Senin yerin bu şehir değil, Yârkend'dir" demesi üzerine Yârkend'e göç eder ve elli sene orada yaşar. İnsanlara helva dağıtmakla meşgul olur. Aynı zamanda yetmiş kadını irşâd edip mânen kemâle eriştirir. Hz. Ebû Bekir Sıddîk'ın rûhâniyetinden terbiye görmüş Üveysî bir hanım olan Bibi Halvâî (Ümiyye), 95 yaşındayken Yârkend'de vefât eder. Yerine halife olarak müridlerinden Emîne'yi bırakır. Emîne de, vahşî (ehlîleştirilmemiş) hayvanların ona itaat etmesi, onun da bu hayvanlardan süt sağması sebebiyle halk arasında Süt Bibi diye anılır. Süt Bibi, gelen misafirlerine bu sütlerden ikram eder.

Tezkire-i Bibi Halvâî isimli eserin yazma bir nüshası İsveç'in Lund şehrindeki Lund Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²¹

7. Dükçi İşân

Dükçi İşân, XIX. asrın sonunda Fergana eyaletindeki şeyhlerden Muhammed Ali b. Muhammed Sâbır'ın lakabıdır. 1898 yılında Andican'da Ruslara karşı başlatılan ayaklanmanın (millî mücâdelenin) önderliğini yapmıştır. 1850-51 yıllarında Mergilan yakınlarındaki Şahidan köyünde yünden ip yapmaya (eğirmeye) yarayan "dük" isimli ahşap âleti imâl eden bir âilede dünyaya geldi. "Dükçi" lakabı buradan gelmektedir. Gençliğinde babası

20 İlig Hân el-Mâzî'nin tam ismi Nasr Arslan İlig b. Ali Tunka (Tolka) Hân b. Baytaş Arslan b. Satuk Buğrâ Hân olup Özcend'de hicrî 402 (1012) senesinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Kerâmet sâhibi bir idâreci olduğu kabul edilir. Bazı menkıbeleri için bk. Cemâl el-Karşî, *İstoriya Kazahstana v Persidskih Istočnikah- I: Djamal al-Karşî al-Mulhakât bi-s-surâh*, s. 147-151.

21 Lund Üniversitesi Ktp., Jarring, Prov. 6 (vr. 1a-12b).

onu Samarkand ve Buhara'ya götürmüş ve medreselerde ilim tahsil etmesini sağlamıştı. 16-17 yaşlarında Mergilan yakınlarındaki bir köyde yaşayan Nakşbendî Müceddidi şeyhi Sultan Han Tura'nın müridi oldu. 26 yaşlarındayken şeyhinden icâzet aldı.²²

Şeyhinin takriben 1882 yılındaki vefatından sonra Dükçi Îşân bir kaç müridiyle birlikte Andican'ın 35 km. güneydoğusundaki Mingtipa köyüne geldi. Ancak fazla kalmadan tekrar şeyhinin köyüne döndü. 34 yaşında Hindistan'dan deniz yoluyla hacca gitti. Mekke'de bir yıl yaşadıktan sonra Mingtipa köyüne döndü ve cami, mektep, kütüphane, konuk evi ve mutfaktan oluşan bir tekke kurdu. Bu dönemde Rus işgalinden rahatsız olan bazı insanlar kendisinden bu konuda önderlik yapmasını talep ediyorlardı. 1898'de Oş şehrinde müridlerini ve halkı Ruslara karşı mücadeleye çağırdı. Etrafına bir miktar taraftar toplandı, ancak bazı insanlar onun gazâ ilân etme yetkisine sahip bir han (siyâsi otorite) olmadığını düşünerek iştirak etmediler. Dükçi Îşân yanındakilerle birlikte Rus askerlerinin karargâhına baskınlar düzenledi, çatışmalar oldu, ancak teknolojik üstünlüğü olan Rus ordusunu yenemedi. Kâşgar'a kaçarken yolda yakalandı, muhâkeme edildi ve 12 Haziran 1898'de altı yakın taraftarıyla birlikte idam edildi.²³

Dükçi Îşân Çağatayca (Fergana lehçesiyle) *İbretü'l-gâfilîn* isminde bir eser kaleme almıştır. Bu eserde dinî kuralların ihmâl edilmeye başlandığı, bid'atların çoğaldığı anlatılmış, ibâdet konularında özet bilgiler verilmiştir.²⁴ İsmi bilinmeyen bir şahıs, Dükçi Îşân'ın hayatı, menkubeleri ve tasavvufî sözlerini *Menâkıb-ı Dükçi Îşân* isimli Orta Asya Türkçesi ile yazıl-

22 *Menâkıb-ı Dükçi Îşân*'da şeyhinin adı Sultan Han Törem diye geçer. Bk. *Menâkıb-ı Dükçi Îşân* (Anonim), (nşr. B. M. Babadjanov- A. von Kügelgen), Almatı 2004, s. 307. Tarikat silsilesi: İmâm-ı Rabbânî, Muhammed Sa'îd, Abdülehad Sirhindî, Miyân Âbid, Mûsâ Hân Dehbîdî, Muhammed Sâdık (doğrusu Sıddık), Halife Hüseyin Buhârî, Seyyid Abdullah, Şeyh Abdülgafûr Efendi, Şeyh Muhammed Ziyâüddin Yârkendî, Sultân Abdülhamîd Hân, Muhammed Ali Mingtepegî (Dükçi Îşân). Bk. Ali Rıza Yeter, *Rossiya İmperiyasının Türkistandaki Koloniyalılık Politikasına Karşı 1898 Cıldagı Boştonduk Kötörülüğü*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Bişkek: Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. 2008, s. 115. Bazı kaynaklarda Dükçi Îşân'ın şeyhi olarak Sultan Han Tora ismi geçer. Bazılarında ise Sultan Abdülhamîd Hân. Bu ikisi aynı kişi olmalıdır ve Fergana vâdisinde Mergilân yakınlarında yaşamıştır.

23 Bahtiyar Babacanov, "Dükçi-İşan", *İslam na Territorii Bıvşey Rossiyskoy İmperii*, Moskova 1999, fasikül: 2, s. 35-37.

24 Eserin bazı yazma nüshaları için bk. Muhammed Ali b. Muhammed Sâbır (Dükçi Îşân), *İbretü'l-gâfilîn*, Özb. FAŞE Ktp., nr. 1724, 1725 (328 varak), nr. 1727 (332 varak). Eser Türkçe, Arapça, Farsça karışıktır.

miş bir eserde toplamıştır. Yazma hâlinde olan eser,²⁵ Arap harfli Türkçe metni ve Rusça tercümesiyle birlikte 2004'te yayınlanmıştır.²⁶

8. Salâhaddin Sâkib Oşî

Selâhaddin Sâkib Orta Asya'da, bugün Kırgızistan sınırları içinde bulunan Oş şehrinde Özbek bir âilede dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda 1843'te doğduğu kayıtlı ise de, mezar taşında doğum tarihi olarak 1838 yazmaktadır. Babası Mevlevî Muhammed Sirâceddin, dedesi Hâl Muhammed Üşî, dedesinin babası da Orta Asyalı meşhur şâir ve sûfî Hüveydâ Çimyânî'dir. Selâhaddin Sâkib 27 yaşındayken Nakşbendiyye'nin Müceddidiyye koluna intisap etti. 36 yaşına geldiğinde dedesinin halifesi Hoca İşân'dan ve babası Sirâceddin'den tasavvuf yolunda icâzet aldı. Muhtemelen bu dönemde hac için gittiği Hicâz'da Muhammed Mazhar el-Medenî'den (ö. 1301/1883) ikinci defa Nakşbendî-Müceddidî icâzeti aldı.

Kârî Ârif Yârkendi'nin *Menba'u'l-esrâr* isimli eserinde kaydedilen bilgiye göre Salâhaddin Sâkib'in tasavvuf silsilesi iki ayrı koldan İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'ye (ö. 1034/1624) ulaşmaktadır. Birinci silsile: İmâm-ı Rabbânî, Muhammed Ma'sûm Sirhindî, Muhammed Ubeydullah, Muhammed Pârsâ, Muhammed Resâ, Fazl Ahmed Ma'sûmî (ö. 1232/1816), Abdürrahîm Merginânî Hokandî (ö.1232/1817), Mevlevî Sirâceddin (ö. 1294/1877), Muhammed Salâhaddin Sâkib Üşî (ö.1910) şeklindedir. İkinci silsile de: İmâm-ı Rabbânî, Muhammed Ma'sûm Sirhindî, Seyfeddin Sirhindî, Nûr Muhammed Bedâyûnî, Mazhar Cân-ı Cânân, Abdullah Dihlevî, Ebû Sa'îd Dihlevî, Ahmed Sa'îd Dihlevî Medenî, Muhammed Mazhar Dihlevî Medenî, Muhammed Selâhaddin Üşî şeklinde kaydedilir.

42 yaşına geldiğinde dedesinin 1000 kişi civarındaki bütün müridleri kendisine bağlandı. 1892'den 1902 yılına kadar on yıl Doğu Türkistan'ın Hoten ve Yârkend şehirlerinde yaşadı. Onun Doğu Türkistan'da bulunduğu yıllar, Fergana Vâdisi'nde Rus işgâline karşı Basmacı Hareketleri denen millî mücâdele faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve bu hareketlere karşı Rus baskısının arttığı döneme tesâdüf etmektedir. Sonra memleketi Oş'a dönen Selâhaddin Sâkib, 1907 yılında dedesinin babası olan Hüveydâ'nın

25 Özb. FAŞE Ktp., nr. 1727; nr. 1724 (165 varak).

26 *Manâkıb-ı Dükchi İşân* (Anonim), (nşr. Bahtiyar M. Babacanov ve Anke von Kügelgen), Taşkent-Bern-Almatı, 2004. (*Manâqib-i Dûkchi İshân*, introduction, translation commentary by B.M. Babadjanov; editor: A. von Kügelgen, Tashkent-Bern-Almatı 2004).

Türkçe *Dîvân*'ının Taşkent'teki neşriyat masraflarını karşıladı. Kırgızlar'ın millî kahramanlarından Kurmancan Datka (ö. 1907) isimli hanımın da Selâhaddin Sâkîb'in müridelerinden olduğu söylenmektedir. Bu dönemde muhtemelen bir hac yolculuğu vesîlesiyle uğradığı İstanbul'da Süleyman Hilmi (Tunahan, ö. 1959) Efendi'ye tasavvufî eğitim verdi. 13 Kasım 1910'da Oş'ta vefat eden Selâhaddin Sâkîb'in kabri bu şehirdeki Sermezar kabristanındadır. Eserleri şunlardır:

1) *Dîvân*: Selâhaddin Sâkîb Orta Asya Türkçesiyle kaleme aldığı şiirlerini bir *Dîvân*'da toplamış ve şiirlerinde Sâkîb mahlasını kullanmıştır. *Dîvân*'ın yazma bir nüshası Oş'taki akrabalarından Tâhire hanımın elindedir. Bu nüshanın bir kopyası İstanbul'da Ali Ak beyin şahsî kütüphanesindedir.

2) *Ma'mûlât-ı Sâkîbî*: Orta Asya Türkçesiyle yazılan eser, tasavvufun hem teorik, hem de pratik konularına temas etmektedir. Müellif, müridlerin yapacağı işleri (ma'mûlât) bir eserde toplamanın faydalı olacağını düşündüğü için bu eseri derlediğini ve adını *Ma'mûlât-ı Sâkîbî* koyduğunu ifâde eder. Hamdele ve salve bölümünden sonra Hüveydâ'nın nesli, sûfilerin vazifeleri ve amelleri, nâfile ibâdetlerin fazileti, ilim ve terbiyenin önemi, duâların özellikleri ve kabûl şartları, müridlerin âdâbı gibi konular yer alır. Son bölümde Selâhaddin Sâkîb'in vasiyeti bulunmaktadır. Konular ele alınırken Kur'an ve hadislerin yanı sıra Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Sa'dî, Hâfız, Câmi ve Hüveydâ'nın eserlerinden alıntılar yapılmıştır. Eser, Taşkent'te litograf (taş baskı) olarak yayımlanmıştır (Taşkent: Ârifcanov Matbaası 1916).

3) *Makûlât-ı Sâkîbî*: Selâhaddin Sâkîb'in (1259-1328/1843-1910) Nakşibendiyye-Müceddidiyye tarikatının doktrin ve ritüelleri ile bazı dînî-fikhî meseleler hakkında Orta Asya Türkçesi ile kaleme aldığı bir eserdir. Bir mukaddime ve 12 makûle (söz) adını taşıyan bölümden oluşmakta olan eserin ana başlıkları şunlardır: Akâid, namaz, kâmil şeyhi tanımak, mürid kabul etmenin âdâbı, kadınların tarikata intisabı, on makâm, başka bir şeyhe bağlanmak, müridin âdâbı, Nakşibendiyye-Müceddidiyye ıstılahları, letâif-i aşere ve murâkabe.

Eserin mukaddimesindeki fihriste göre (vr. 6b-8b) bir mukaddime, 56 makûle (bölüm) ve bir hâtimeden oluşması gereken kitabın Taşkent'teki yazma nüshası onikinci makûlede sona erdiğine göre bu nüshanın eksik olduğu anlaşılmaktadır. *Makûlât-ı Sâkîbî* isimli eserin diğer adı *Tarîka-i Hâliyye-i Mevleviyye*'dir. Buradaki "Hâliyye" (حاليه) kelimesi müellifin dede-

si Hâl Muhammed Üşî'ye, "Mevleviyye" kelimesi de babası Mevlvî Muhammed Sirâceddîn'e işâret etmektedir.²⁷

9. Laçiler ve Saçlı İşânlar

Fergana Vâdisi'nde XIX. asrın sonlarında görülen Laçiler ve Saçlı İşânlar bazı tasavvufî gruplardır. Bunların Yesevîlik ile gerçek bir bağlantısı ispatlanamamıştır.²⁸ Bu grupların bazen *Dîvân-ı Hikmet*'ten şiirler okumaları onların Yesevîlik'ten geldiğini kanıtlamayamaz. Çünkü o dönemde tasavvuf ile doğrudan bağlantısı olamayan bazı kadınlar da bir araya gelip *Dîvân-ı Hikmet*'ten şiirler okuyabiliyorlardı.²⁹ Ayrıca İstanbul'daki Nakşbendî tarikatına bağlı Özbek Tekkelerinde de *Dîvân-ı Hikmet*'ten bazı şiirlerin bestelenerek ilâhi şeklinde okunduğu bilinmektedir.³⁰ Bu grupların kadın erkek birlikte zikretmeleri de Yesevîlik ile bağlantılarını kanıtlamaz. Çünkü (Ahmed Yesevî hakkındaki bir menkıbe istisnâ tutulursa), Yesevîlik tarihinde birlikte zikir uygulaması görülmemektedir.

27 Salâhaddin Sâkıb hakkında bkz. Selâhaddin Sâkıb b. Sirâceddin Üşî, *Ma'mûlât-ı Sâkıbî*, özel arşivimizdeki yazma nüsha, vr. 1b-54a; a.mlf., *Makûlât-ı Sâkıbî*, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Birüni Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 5347, vr. 1a-84a; Kârî Ârif Yârkendî, *Menba'u'l-esrâr*, özel arşivimizdeki nüsha, vr.18a-19a; Tohtasın Calâlov, *Gozallik Âlamida*, Taşkent 1979, s. 149, 168, 174-176, 184-185; Polâtçân Dâmulla Kayyumov, *Tazkira-i Kayyumiy*, Taşkent 1998, III, 497-498; Thierry Zarcone, "The Sufi Networks in Southern Xinjiang during the Republican Regime (1911-1949). An Overview", S.Dudoignon – H. Komatsu (ed.), *Islam and Politics in Russia and Central Asia (Early 17th- Late 20th Centuries)*, London 2001, s. 119-132; a.mlf., "XX. Yüzyıl Doğu Türkistanı'nda Süfi Silsileleri ve Evliyâ Sevgisi", (trc. Ekin Keskin), *Türkler* (ed. Hasan Celâl Güzel ve dğr.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, XX, 283; Bahtiyar Babacanov vd., *Katalog Suftyskih Proizvedeniy XVIII-XX vv İz Sobraniy İnstituta Vostokovedeniya im. Abu Rayhana al-Beruni Akademi Nauk Respubliki Uzbekistan* (ed. Jürgen Paul), Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2002, s. 127-129; Muhammed Sıddık Rüşdiy, *Avliyâlar Sultânı: Turânlık Valiyler* (haz. İkrâmiddin Astânakul-ugli), Taşkent 2004, s. 197-205; Ali Ak, "Türkistân Târihinde Bir Kadın Kahraman Kurmancan Datka", *Yedikita*, sy. 20 (Nisan 2010), s. 14-23; Necdet Tosun, *Türkistan Dervişlerinden Yâdigâr*, İstanbul 2011, s. 104-110.

28 Kırgız araştırmacı Satıbaldı Mambetaliyev, 1966'da yayınladığı bir eserinde bu grupların Yesevîliğin bir uzantısı olduğunu ifade etmiştir. (bk. Satıbaldı Mambetaliyev, *Kırgızstandağı Musulman Sektaları*, Frunze 1966, s. 11-12.) Daha sonra 1972'de yayınladığı bir eserinde ise, bu grupların önceki Yesevî, Kâdiri ve Nakşbendî mensuplarının Sovyet yayımlarına karşı ortak hareketi ve direnişinden doğmuş gruplar olduğunu söyleyerek biraz daha farklı bir görüş ileri sürmüştür. (Mambetaliyev, *Sufizm Cana Anıng Kırgızstandağı Ağımdarı*, Frunze 1972, s. 44). Bu konuda daha sonra yeni yayınlar da yapılmıştır.

29 Baymirza Hayit, "Türkistan Kadınlarının Yesevîlik Ananesi", *Milletlerarası Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri* (26-27 Eylül 1991), Ankara 1992, s. 45-48.

30 Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1946, s. 44.

Öte yandan Doğu Türkistan'da XIX. yüzyılda Kübreviyye tarikatına bağlı bir grup sûfinin kadın-erkek birlikte zikrettiği bilinmektedir.³¹ Prof. Devin DeWeese de Laçiler ve Saçlı İşanlar'ın Yesevîlik ile alâkası olmadığı kanâatindedir.³² Bu gruplar, Fergana'daki bazı Kalenderî meşreb sûfilerin kalıntıları olmalıdır.

Sonuç

Netice olarak, XII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Kırgız topraklarında birçok tasavvuf ehli yetişmiş ve halkı irşad etmişlerdir. Sûfilerin özellikle Oş ve Özgen şehirlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bunlardan Şemseddin Özgendi ve Salâhaddin Sâkıb Oşî gibi bazıları Türkçe şiir de yazmışlar, böylece hem İslam ve tasavvuf kültürüne, hem de Türk dili ve edebiyatına katkı sağlamışlardır. Özgengi Burhâneddin Kılıç'ın miladî XIII. Yüzyılda yazdığı Farsça *Marta'us-sâlihîn ve zâdü's-sâlikîn* isimli eseri İslam ahlakını konu edinen oldukça eski bir kaynak niteliğinde olup günümüz Kırgızcasına tercüme edilerek bazı bölümlerinin okullardaki edeb-ahlak dersinde (Adap sabakı) okutulması faydalı olacaktır. Bu mutasavvıfların hayatı, eserleri ve şiirleri hakkında makale ve kitap şeklinde yeni yayınlar ile televizyonda belgesel programların hazırlanması, Kırgız gençlerine atalarını ve öz kültürlerini tanıtmada önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abaşin, S. N., "Burhaniddin Kılıç", *İslam na Territorii Bıvşey Rossiyskoy İmperii*, Moskova: Vostochnaya Literatura, 2001, fasikül: 3.
- Ak Ali, "Türkistân Târihinde Bir Kadın Kahraman Kurmancan Datka", *Yedikata*, sy. 20, 2010.
- Babacanov Bahtiyar (vd.), *Katalog Sufiyskih Proizvedeniy XVIII-XX vv İz Sobraniy İnstitutu Vostokovedeniya im. Abu Rayhana al-Beruni Akademi Nauk Respubliki Uzbekistan* (ed. Jürgen Paul), Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2002.
- Babacanov, Bahtiyar, "Dukçi-İşan", *İslam na Territorii Bıvşey Rossiyskoy İmperii*, Moskova 1999, fasikül: 2, s. 35-37.
- Calâlov, Tohtasın, *Gozallik Âlamida*, Taşkent 1979.
- Cemâl el-Karşî, *İstoriya Kazahstana v Persidskih İstočnikah- I: Djamal al-Karşî al-Mulhakât bi-s-surâh* Lund Üniversitesi Ktp., Jarring, Prov. 6 (vr. 1a-12b).
- Dale, Stephen F., *The Garden of the Eight Paradises: Bâbur and the Culture of Empire in Central*

31 Molla Mûsâ Sayrâmî, *Târih-i Eminiyye*, Kazan 1905, s. 117-120.

32 Devin DeWeese, "Yasaviya", *İslam na Territorii Bıvşey Rossiyskoy İmperii*, Moskova 2003, fasikül: 4, s. 38.

- Asia, Afghanistan and India (1483-1530)*, Leiden: Brill, 2004.
- DeWeese, Devin (vd.), *İslamizatsiya i Sakralne Rodoslovnie v Tsentralnoy Azii (Islamization and Sacred Lineages in Central Asia)*, Almatı: Dayk Press, 2008.
- DeWeese, Devin, "Yasaviya", *İslam na Territorii Bivşey Rossiyskoy İmperii*, Moskova 2003, fasikül: 4.
- el-Karşı Cemâl, *el-Mülhakât bi's-surâh: İstoriya Kazahstana v Persidskih İstočnikah- I*, (nşr. Ş.H. Vahidov- B.B. Aminov), Almatı: Dayk Press, 2005.
- Erşahin, Seyfettin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, Ankara 1999.
- Hayit, Baymirza, "Türkistan Kadınlarının Yesevicilik Ananesi", *Milletlerarası Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri (26-27 Eylül 1991)*, Ankara 1992.
- Herevî, Necib Mâyil, *În Berghâ-yı Pîr*, Tahran: Neşr-i Ney, 1383 hş./2004.
- Karasaev Husain, *Kamus Naama*, Bişkek 1996.
- Kayyumov, Polâtçân Dânulla, *Tazkira-i Kayyumiy*, Taşkent 1998.
- Konukçu, Enver, "Kutbüddin Bahtiyâr", *DİA*, XXVI, 483.
- Köprülü, Fuat, "Ahmed Yesevî", *İA*, I, 211.
- Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1981.
- Mambetaliyev, Satıbalı, *Kırgızstandağı Musulman Sektaları*, Frunze 1966.
- Manas Destanı*, (der. Wilhelm Radloff, haz. E Gürsoy Naskali), Ankara 1995.
- Massignon, Louis, Hallâc-ı Mansûr", *İA*, V/1, 168.
- Menâkıb-ı Dükçi İşân* (Anonim), (nşr. Bahtiyar M. Babacanov & Anke von Kügelgen), Taşkent-Bern-Almatı, 2004.
- Menâkıb-ı Şeyh Maslahatüddin Hocendî*, (Anonim), İslamabad, Gencbahş Ktp., nr. 5703.
- Mîrhâldârıroğlı, Mîr Ahmad, *Sayramlık Allâma Fuzalâ Buzurglar*, Çimkent 1994.
- Molla Mûsâ Sayrâmî, *Târîh-i Eminiyeye*, Kazan 1905.
- Muhammed Ali b. Muhammed Sâbır (Dükçi İşân), *İbretü'l-gâfilin*, Özb. FAŞE Ktp., nr. 1724, 1725 (328 varak), nr. 1727.
- Muhammed Avaz, *Ziyâü'l-kulûb*, Harvard University, Houghton Library, Ms Persian 95.
- Muhammed Gedâ b. Muhammed İbrâhîm, *Tezkire-i Buğrâ Hânî Tercümesi (Tezkire-i Üveysiye Tercümesi)*, İsveç, Lund Üniversitesi Ktp., Jarring, Prov. 155.
- Muhammed Kâsım b. Hüseyin Belhî, *Tezkire-i Buzurgân-ı Saryâm (Sayram Sûfîleri Hakkında Bir Risâle)*, Özbekistan Fenler Akademisi Biruni Şarkiyat Enstitüsü Ktp, nr. 1590.
- Muhammed Sâdık Kâşgarî, *Tezkire-i Azîzân: Kazakistan Tarihi Turalı Türkî Derektemelere*, (nşr. A.Ş. Nurmanova), Almatı 2006.
- Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1946.
- Rüşdiy, Muhammed Sıddık, *Avliyâlar Sultânı: Turânlık Valiyyler*, (hızr. İkrâmiddin Astânakulugli), Taşkent 2004.
- Seyfeddin b. Şâh Abbâs Ahsikendî, *Sobranie İstoriy: Macmû at-tavârih* (nşr. A.T. Tagircanov), Leningrad 1960.
- Tezkire-i Buğrâ Hânî: Tezkire-i Meşâyih-i Üveysiye* (Anonim), (haz. Muhammed Münîr Âlem), İslamabad 1998.
- Tosun, Necdet, *Türkistan Dervişlerinden Yâdigâr*, İstanbul 2011.

-
- Yazıcı, Serpil, *Sayram Süfîleri Hakkında Bir Risâle*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Yeter, Ali Rıza, *Rossiya İmperiyasının Türkistandaki Koloniyalılık Sayasatına Karşı 1898 Cıldaki Boştonduk Kötörülüğü*, Bişkek: Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., 2008.
- Zarcone, Thierry, "The Sufi Networks in Southern Xinjiang during the Republican Regime (1911-1949). An Overview", S.Dudoignon – H. Komatsu (ed.), *Islam and Politics in Russia and Central Asia (Early 17th- Late 20th Centuries)*, London 2001.
- Zarcone, Thierry, "XX. Yüzyıl Doğu Türkistanı'nda Süfî Silsileleri ve Evliyâ Sevgisi", (trc. Ekin Keskin), *Türkler* (ed. Hasan Celâl Güzel vd.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, XX, 283.